

Basa István

Referátumok

A dél-erdélyi bolgár-szláv állam kérdései

A Keán-probléma

A kérdés alapforrása Anonymus krónikája és a XIV. századi krónikakompozíció, melyben három eseménysor kapcsán fordul elő a Keán név. Az első Nagy Keánról szól, akiről a krónika ezt írja: „... és elbeszélétek, hogy Attila király halála után Nagy Keán, Salán vezér őse, aki Bulgáriából jött, a görögök császáranak tanácsára és segítségével miképpen foglalta el azt a földet.” A második Keán-problémával kapcsolatos forrás Salán vezér története, aki mint a magyarok ellenfele szerepel görög és bolgár segítséggel. A harmadik említés egy másik Keánról szól, aki ellen Szent István harmadik háborúját vezette. E három eseménysorból konkrétan a két Keán problémájával szeretnék foglalkozni.

A Keán név eredete a török méltóságjelölő kagán szóra vezethető vissza, amit számos nép használt a VI. századtól (türkök, avarok, kazárok és bolgárok). Anonymus krónikájában szinte ez az egyetlen szereplő és név, amit nem helynévből keltett életre a krónikáiról. Az igaz, hogy a kor kutatói nem fogadják el feltétlenül, hogy a Keán névben a dél-erdélyi és dél-alföldi bolgár fennhatóság emléke maradt volna fent. Ha mégis, akkor László Gyula „kettős honfoglalás” elméletét is hozzá lehet kapcsolni a témához. A „kettős honfoglalás” szerint a késő avarok – valószínűleg onogurok – lehettek azok, akik Kovrat kagán Bolgár Birodalmától vándoroltak 670 táján a Kárpát-medencébe. Ezek a „bolgár-törökök” avar fennhatóság alá helyezkedtek. Letelepedési területeik közé tartozott Dél-Erdély is. Az Erdélyi-medence nyugati peremén a Maros és Küküllők találkozásának vidékén látszólag előzmények nélkül tűnnek fel a késő avar katonai uralkodó réteg lovas, fegyveres sírjai. Baráthelyen, Haribán és Muzsnaházán a lovassírok késői kengyelpárokkal, ívelt oldalpálcás zablákkal, öntött szíjdíszekkel és késői lándzsacsúcs típusokkal a VIII. századi avar katonai réteget képviselik. A korábban alig megszállt Maros-völgy állattartásra, legeltetésre alkalmas mellékvölgyeiben is feltűnik a késő avarság. Sajnos, az avar korszak második felének leletei is csupán településtörténetileg értékelhetők. Egyelőre nem dönthető el, hogy melyik társadalmi réteggel vagy típussal állunk szemben, és hogy ezek meddig maradtak fenn Erdélyben. A régészeti lelőhelyek elterjedéséből csak arra lehet következtetni, hogy a késő avarok területe a Maros középső völgyébe és a Küküllő alsó folyására (vagyis településterületük Torda, Marosújvár, Kisakna sóbányáinak vidékére) szűkült le. Dél-Erdély más folyóvölgyeiben is található leleteik, de ők főleg állattenyésztésből élhettek. A Maros középső folyásánál a leletek szűk területre korlátozódtak. Amint már korábban is említettem, fontosak ezen terület sóbányái és aranybányái, amelyek megélhetést biztosíthattak az itt élő késő avaroknak. Az avar uralom valószínű helynévi bizonyítéka a Küküllők neve, amely a török kökeleý – „kökényes” szóból származik. A Küküllők völgye a régészeti leletek tanúsága szerint 567-től folyamatosan az erdélyi avarság központja volt.

Egy érdekes kísérletet szeretnénk még a késő avarokkal kapcsolatban bemutatni, amit a múlt század végén Fischer Károly Antal hajtott végre. Fischer felvetette, hogy a fehér és fekete magyarok kérdését meg lehet oldani a suba színekkel. Kérdőíveket küldött szét országszerte, tudakolván a subadíszítést. A kapott válaszokból az derült ki, hogy a

„fekete subások” Kelet-Magyarországon és Erdélyben található. E megállapítás alól csak Dél-Erdély kivétel, ahol fehér szűr volt a viselet. A fehér magyar – fekete magyar kérdést László Gyula szerint a „kettős honfoglalás” elméletével lehet magyarázni. Az orosz óskrónika adatai alapján tartja László Gyula a fehér magyarokat késő avar elemnek, a fekete magyarokat honfoglaló magyaroknak. A Fischer-féle szürelméletet mai néprajzosaink tévesnek feltételezik. A másik nép, amely Erdélyben a honfoglaló magyarok előtt megtelepedett, a szláv volt. A szlávok első biztosan keltezhető jelenlétére Erdélyben, a mezőbándi temető déli „avar” szélén lévő 24. sírban talált lepénysütő tál, a „klebec” utal. Keltezése 600-630 közé tehető. A jelek arra mutatnak, hogy Békás- és Tölgyes-szoroson át a VII. század elején szláv csoportok hatoltak be a Maros felső folyásvidékére. A VIII. században az Ojtozi-szoroson át jelentékeny szláv csoportok költöztek a Fekete-víz – Csernavoda, Kászon és Kovászna folyók völgyébe. Régóta ismert, hogy „szláv eredetű földrajzi név... a háromszéki medencében... olyan nagy számban található, mint sehol másutt egész Erdély területén.” A helynévkutatás arra mutatott rá, hogy a Marostól délre a szláv helynevek aránya sokkal jelentékenyebb, mint Észak-Erdélyben. Délen a románok a szláv helyneveket közvetlenül a szlávból kölcsönözték, míg északon a románok a szláv neveket is a magyarból vették át. A dél-erdélyi gyakorlat szerint a szlávok a románok betelepülése után is sokáig fennmaradtak. A nyelvészeti érvekből és a helynévkutatás eredményeiből úgy tűnik, hogy a X. századi erdélyi szlávok nagyobb tömbjei Dél-Erdélyben éltek.

A harmadik legfontosabb nép a Dél-Erdélybe települt bolgár-török etnikum volt. A kérdés az, hogy hogyan kerültek ide. Az Avar Birodalomban 791 őszén Nagy Károly támadásának hatására meginduló válság a 800-as évek elején megdöntötte az avar hatalmat a Kárpát-medencében. A beháború megtizedelhetette az erdélyi avar arisztokráciát is, mert ők a juguruss fennhatósága alá tartoztak, aki alulmaradt a belviszályokban. 802 és 804 között Krum bolgár kán csapatai megjelentek a Tisza vidékén, és megdöntötték a kagán hatalmát. Krum hadjárata még aligha érintette Erdélyt. A bolgárok győzelmük után nem szállták meg a Dél-Alföldet, ezért a terület frank protektorátus alá került. 827-831 között Omurtag bolgár kán általános támadást indított a Közép-Duna-vidék ellen, elfoglalta a Szerémséget és Kelet-Szlavóniát, valamint a Tisza-vidék bizonyos, pontosan nem ismert részeit (talán ilyen lehetett Csongrád is).

A bolgár hódításokat 832-ben Malamir kán a keleti frank birodalommal kötött békeszerződésben biztosítja. Az erdélyi bolgár uralomra csak egyetlen adat van 892-ből, amikor Arnulf király Vladimir bolgár kánhoz küldött követi útján kéri, hogy „ne engedélyezze a sóvásárlást (illetve szállítást) a morváknak” (Annales Fuldenses a. 892.). Ebből tudjuk, hogy a bolgárok a IX. század folyamán rátették a kezüket Erdély sóbányáinak egy részére, s kereskedtek is az alattvalóik által kibányászott sóval. Szerencsére az erdélyi bolgár uralomra egyértelmű és jó régészeti bizonyítékokkal is rendelkezünk. Döntő fontosságú a maroskarnai temető. A maroskarnai leletek pontos párhuzamait nagy számban ismerjük Bulgáriából, a központokból és temetőkből egyaránt. Maroskarna nem egy délről észak felé „terjeszkedő” bonyolult „régészeti kultúra” peremjelensége, hanem a Duna déli oldaláról anyagi kultúrája valamennyi elemével együtt, a maga teljességében áttelepített lakosság temetője. A bolgár telepek kis területre korlátozódnak a Maros középső folyásvidékén, 30-40 kilométeres sávban a folyó két partján. Nem kevésbé meglepő „sziget” valamivel feljebb a Maros mentén a csombordi temető. A csombordi ékszereknek csak Bulgáriában van párhuzamuk, ott viszont szinte valamennyi 9-10. századi temetőben.

Oláhdálya-Trojánról olyan bolgár telepet ismerünk, amelynek élete megéri a X-XI. századot.

A Maros völgyét minden valószínűség szerint Omurtag kán hadai hajtják bolgár uralom alá 830 táján. A Tisza felől és az Olt mentén támadtak, ez a két út nagyon fontos lesz később is a Maros menti bolgár telepes központok számára. Katonai erővel biztosították a telepeseket, akik a megszállási övezetben fekvő Marosújvár, Mezőakna, Sóvárda és Torda sóbányáit aknázták ki. Feladatuk lehetett a sószállítás megoldása az Olton és a Maroson. A szállítmányok egy részét a Tiszán Csongrádig vontatták és a morvákhoz irányították, de nagyobb részét Belgrád felé szállították, onnan a dunai bolgár kánságba. Életmódjukkal elzárkóztak a környező népességtől. A „sontvázas” temetkezésből bolgár-török elemnek tartják őket. A régészet még nem tudta alátámasztani azon nyelvészeti sejtéseket, mely szerint Brassó, Krassó, Barca, Barát hely- és folyónevek mögött a bolgár-törökök állnak, mert a Barcaságban eddig nem találtak nyomokat. Mások a barcasági hely- és folyóneveket onogur-bolgár eredetűnek tartják, de régészeti leletek ezt sem támasztják alá. Maros menti bolgár központ Apuleun római erőd fehér kőfalai között lehetett, erre utalnak a régészeti leletek is. A fehér falakból ered a Belgrád név, amit a környező szlávság évszázadokon át használhatott tovább, a szláv elnevezés szláv közvetítéssel juthatott át a románba, ami az újkorig megőrződött. A kisszámú erdélyi bolgár-török lelőhely jelenleg nem sokat árul el a telepített és a helyi szláv lakosság viszonyáról, de a technika átvétele kimutatható a szláv oldalán.

A Salán problémába nem akarok belemenni a teljes mélységig. Anonymus Salán leírása bizonyos megszorításokkal igaz lehet, mert nem lehetetlen, hogy a Tisza-vidék meghódítása és elfoglalása idején szembe találkozhatott a bolgárokkal, ahol gazdasági érdekeltségei voltak (Csongrád, Belgrád). Nem tudjuk pontosan, hogyan történt Erdély megszállása. Fogadjuk el, hogy a honfoglalás első állomása Erdély elfoglalása volt. Az erdélyi bolgár uralom jelentős, de kisszámú képviselői a sokezernyi túlerő elől menekülni sem tudtak, a csombordi temető tanúsága szerint magyar uralom alá kerültek, a temetőt a 10. század elején ugyanúgy békén tovább használják a bolgárok. A hiányos közlések és felderítés miatt nem tudjuk, hogy a dél-erdélyi késő avarok megérték-e a honfoglalást. Ha megérték, akkor ők lehettek a bolgárokkal együtt, akikre rábízták a sóbányák kiaknázását. Ezt, azért gondolom, mert kevés a honfoglaló magyar lelet Dél-Erdélyben. Csak egy katonai réteget telepíthettek feléjük, amivel biztosították a sóbányák bevételeit. Ennek a katonai rétegnek vezető nemzetsége lehetett a Kán (Keán) család. Nevét az itt élő bolgár-avar népességtől is vehette, ami a vezető méltóságnéve volt számukra, és a gyula méltóságnévhez hasonlóan a tisztség viselőjének személynévévé vált.

Így megmagyarázható lenne, hogy honnan ismerte Anonymus a XIII. század elején a Keán nevet. Alátámasztja még ezt a feltevést a Képes Krónikában való kétszeri előfordulása is. A krónika 30. fejezetében jelenik meg a második tudósítás egy Keánról. A forrás szerint Géza fejedelem azon Belind tanácsára nyerte el Sarolt kezét, aki Kulán földjét birtokolta. Kulán Belindhez adta lányát, hogy tulajdon testvére, Keán ellen harcoljon. Kulán földjét, halála után, Belind örökölte. Ezek a személyek valószínűleg valóságos történelmi szereplők voltak a X. század második felében, ezért közlöm Kristó Gyula értelmezését. Géza fejedelem Belind révén jutott Sarolt kezéhez, vagyis Belind közel állt az erdélyi Gyula családjához. Keán testvérének, Kulánnak a leánya, Belind felesége volt, ez fegyvertársi szövetséget hozott Keán ellen. Györffy György a Bár, Kalán, Kaján helyneveket Keán és Kulán szállásterületének tartotta, ezek előfordulási helyei a

Tisza mentén és Hunyad vármegyére terjedtek ki. Györffy Keánt is a Bár-Kalán nemzetségbe sorolja, amely nemzetség Ond törzséből eredt, és szerinte Keán a Kán nemzetség őse is egyben. Kristó más alapon gondolja magyar főembereknek őket, szerinte csak magyarnak maradhatott fenn emléke ebből az időből, amit Magyarországon élő leszármazottaik tarthattak fenn. A forrásokból tudjuk, hogy Géza véres háborúkat folytatott a Kárpát-medencében. Egyik személy, aki ellenfele lehetett, Keán volt. Ha ugyanis Belind, Kulán veje, hozta össze a házasságot a dunántúli Árpádok és az erdélyi gyulák között, akkor logikus, hogy a házassággal Géza is a Keán elleni szövetség tagja lett, Belind és Kulán fegyvertársaként. Tehát nem lehetetlen, hogy Géza részt vehetett a Keán elleni fegyveres harcokban. Ha a feltevések megállják helyüket, akkor a X. század második felében Keán azzal szerzett hírnevet, hogy testvérelével Kulánnal, Belinddel (lehet, hogy az erdélyi Gyula rokona volt) és Gézával szemben is sikerrel tartotta területét, ami nem eshetett messze a Gyulák szállásterületétől. Ő lehetett az egyik tartományúr, aki sokáig emlegette Sarolt szépségét. Valószínű, hogy ez a Keán lesz az, akit Gyula legyőzése után Szent István levért. A forrás szerint Keán a bolgárok és a szlávok vezére, aki népével természeti fekvésétől fogva, igen megerősített helyen lakott. István Keánt nagy nehézségek árán legyőzte, megölte, hatalmas mennyiségű kincset megszerezte. A külföldi személlyel történő Keán azonosítást a történészek elvetik, mert Sámuel cári, ceasari címet viselt, és nem a korai kán címet. A történészek különböző helyekre helyezik Keán országát. Ha figyelembe vesszük a forrás bolgár-szláv népességre vonatkozó adatát, akkor területét mindenféleképpen Dél-Erdélybe kell tennünk. Kristó geneológiai feltételezése szerint Keán Gyula leverésekor alig múlt ötvenéves. Úgy tűnik tehát, hogy a geneológiai megfontolás nem zárja ki a Géza-kori és az István-kori Keán azonosíthatóságát.

Keán területét, leverése után, István rokonára, Erdélyi Zoltánra bízta, de ez nem jelentette nemzetségének megszűnését. A szent király valószínűleg áttelepítette őket Baranya megyébe, ahonnan a XIII. században visszatérve a Kán nemzetség megteremtette az erdélyi vajda hatalmát. A nemzetség leghírhedtebb tagja Kán László oligarcha volt.

Kósa Kinga

Kizil Elma*

A török kori Eger városképe

Egerben a török uralom 1596-ban vette kezdetét, és 1687-ig tartott. Ez idő alatt a városkép teljesen átalakult. A következőkben ezt kísérlem meg bemutatni, különös tekintettel a jellegzetesen török épületekre.

A török építészeti 1501–1610 között élte klasszikus korszakát. Magyarországi emlékei is némi eltolódással ebben az időben – 1550 és 1650 között – keletkeztek.

A városkép megrajzolásánál az utazók leírásain kívül jelentős segítséget nyújtanak a közvetlenül a város visszafoglalása után készült metszetek (pl.: Gian Giacomo de Rossi kiadásában megjelent rézmetszet 1687-ből; szintén tőle egy 1688-as ábrázolás; valamint a városról és a várról 1688-ban egy német mester által készített metszet). Fontos még

* Evlia Cselebi nevezi így Egert. Jelentése: Piros Alma.